

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ СПРОТИВ УПА РАДЯНСЬКОМУ РЕЖИМОМ (1944–1945 рр.).

© Нагірняк М.Я., 2006

Досліджено проблему військово-політичного спротиву УПА і збройного підпілля ОУН радянському режимові, проаналізовано тактику, форму і методи дій військових формувань УПА у боротьбі з тоталітаризмом упродовж 1944–1945 рр., розкриті основні цілі та завдання руху опору на цьому етапі боротьби.

The problem of military-political opposition of UIA and armed secret work of OUN with Soviet regime is investigating and tactics, forms and methods of militarism during 1944–1945 years are analyzed., the main aims and tasks of the opposition are being described at present stage of fighting.

Десятилітній період збройного і політичного опору УПА і оунівського підпілля радянському режимові поділяється на декілька етапів, які, залежно від конкретної ситуації і співвідношення сил, мали помітні відмінності в масштабах, тактиці, формах і методах боротьби.

Загальною рисою всіх етапів періоду протистояння були величезна внутрішня напруженість, значне застосування засобів збройної – від бойових операцій повстанських сотень до поодиноких терористичних акцій – та ідеологічної боротьби. Поборюючи радянську владу, вище керівництво ОУН–УПА усвідомлювало, що патріотів очікують великі випробування. У заключному виступі наприкінці збору Української головної визвольної ради (УГВР) улітку 1944 р. Р. Шухевич заявив: “Ми, всі вояки УПА і всі підпільники, в тому і я, повністю свідомий, що раніше чи пізніше нам доведеться загинути в боротьбі з брутальною силою. Але запевняю вас, ми не будемо боятися вмирати, бо, вмираючи, будемо свідомі того, що станемо добривом української землі. Ця наша рідна земля потребує ще багато добрива, щоб у майбутньому виросла на ній нова українська генерація, яка довершить те, що нам не суджено було завершити” [1].

До кінця війни український провід все ще плекав певні надії на зміну міжнародної ситуації, однак після війни західний світ зайнявся своїми проблемами, і український національно-визвольний рух опинився в ізоляції, один на один з імперією Сталіна. Внутрішню силу і тривалість національного спротиву, впродовж більше десяти років без якоїсь зовнішньої підтримки, зумовили фактори, головними з яких були традиційно висока національна свідомість населення, наявність авторитетного й загальновизнаного політичного проводу в особі ОУН, що відбивали головні прагнення народу – побудову незалежної України, близької за устроєм і змістом демократичним країнам Заходу, та існування масової, з високим морально-бойовим станом Української повстанської армії. “УПА – феноменальне явище в історії визвольних війн народів, котрі змагалися за свою незалежність, – слушно зауважував Юрій Борець (Ю.Пашківський), колишній вояк УПА і автор книг з її історії. – Ні французький Резистанс, ні групи грецької ЕЛАС, ні навіть регулярна армія Тіто не йдуть ні в яке порівняння з тією самовідданою жертвовністю та високою організованістю, що їх проявили бійці УПА, не маючи за собою ні своїх державних структур, ні зовнішньої підтримки” [2, с. 64].

Варто відзначити, що вже в 1944 році спротив ОУН–УПА світові чинники визнавали часткою загальноєвропейського руху Опору. До цього спричинилися переговори представників УГВР з генералом де Голлем наприкінці 1944 р. за посередництвом колишнього патрона Легіону УСС 1914–1918 рр. полковника Василя Вишиваного (В. фон Габсбурга). Отже, не випадково на Нюрнберзькому процесі (20 листопада 1945 – 1 жовтня 1946 рр.) міжнародний воєнний трибунал відкинув домагання головного обвинувача від СРСР Р. Руденка (тодішнього прокурора УРСР у 1944–1953 рр.)

щодо притягнення ОУН до судової відповідальності за тісне співробітництво з нацистами. А резолюція УГВР про боротьбу українського народу за визволення і суверенну державу фігурувала на Генеральній асамблеї ООН восени 1946 р. [2, с. 65].

На початковому етапі протистояння тоталітарному режимові (весна–осінь 1944 р.) УПА була у стані найвищої організації і боєздатності. Вона складалася з чотирьох потужних груп. Першою з них, яка утворилася на Волині й Поліссі, була відома УПА-Північ під командуванням Д. Клячківського – Кліма Савура. Вона мала щонайменше 16 тис. бійців. Кожен з її чотирьох військових округів складався із куренів (батальйонів). У деяких округах два–чотири курені тимчасово поєднувалися у загони (полки). Курінь був основною тактичною одиницею і часто під час виконання бойових завдань діяв самостійно. Пізніше основною бойовою і тактичною одиницею в УПА була сотня, яка ділилася на три–чотири чоти, що склалися з роїв. Рій мав 10–12 вояків, а на озброєнні ручний кулемет, два–три автомати і гвинтівки (карабіни) німецьких і радянських зразків. Чисельний стан сотні по штату нараховував 163 вояки, але практично улітку 1944 р. сотні мали по 180–200, у 1945 р. – 100–130, а пізніше – вдвічі менше [3, с. 25–26]. Отже, частини військового округу або групи (“Заграва”, “Турів”, “Богун”, “Тютюнник”) склали чотири дивізії, а вся група УПА-Північ – армійський корпус. Кожна частина, округ, група мали свої штаби і різноманітні служби для забезпечення бойової діяльності.

Група УПА-Захід утворилася в грудні 1943 р. на базі об’єднання загонів Української народної Самооборони в Галичині та Закерзонні. Нею у 1944 – 1949 рр. командував Василь Сидор – Шелест, котрий загинув у бою з енкаведистами 14 квітня 1949 р. на Станіславщині [3, с. 119]. Вона була найчисленнішою, мала шість військових округ та три тактичних відтинки на Холмщині, Перемищині й Лемківщині. Основу поділу на округи становили певні територіальні одиниці: “Буг”, “Говерля”, “Маківка”, “Лисоня” та ін. Кількісний стан округів був різноманітним. “Говерля” на Станіславщині мала 36 сотень, “Буг” – 20, а “Лисоня” – 12, стільки ж мав тактичний відтинок “Лемко”. Кожна із сотень відтинків нараховувала по 130–180 бійців [4, с. 204–206]. Значно меншими за чисельністю були групи УПА-Південь Василя Кука-Леміша і УПА-Схід, яка проіснувала всього кілька місяців 1944 р.

Командування УПА становили досвідчені старшини, члени провідних структур ОУН. Таким був командувач – 37-літній уродженець Краківця на Львівщині, випускник Політехніки, член УВО–ОУН, Крайового проводу (1939), заступник міністра оборони в уряді Я.Стецька (1941), голова уряду і генеральний секретар військових справ УГВР (1944) Роман Шухевич – генерал Чупринка [5, с. 46–64]. Генеральний штаб у 1943–1945 рр. очолював Дмитро Грицай, член проводу і військовий референт ОУН з 1941 р. (загинув у празькій тюрмі 22 грудня 1945 р.) . Його заступником був член проводу ОУН О. Гасин–Лицар. Штаб мав декілька управлінь: оперативне, розвідувальне, постачання, персональне, вишкільне, політвиховання. Військове будівництво в основному закінчилося на початку 1944 р. утворенням потужних військових формувань УПА, які контролювали велику територію регіону, де мешкало близько 15 млн. населення.

Національно-визвольний рух об’єднував також мережу підпілля ОУН. Його осередки – станиці – були майже у кожному селі. Вони об’єднувалися в кущі–підрайони, кущі – в райони, райони – в надрайони-повіти. Вищими структурами були обласні і крайовий проводи ОУН. Кожна структура мала керівні органи. Помітне місце в них займали політвиховні і пропагандистські відділи, а також відділ зв’язку, Служба безпеки і Український Червоний Хрест. У провідних органах ОУН діяли талановиті організатори. Зокрема до Бюро проводу, крім Р.Шухевича, входили Д. Маївський, Р. Волошин, В. Кук, Д. Грицай, М. Прокоп.

Велике значення у розбудові УПА мали опрацьовані Генеральним штабом законодавчо-правові документи, зокрема “Інструкція про військові ступені і функції”, що вступила в силу 19 грудня 1943 р. Нею впроваджувалися військові звання від рядового стрільця до маршала, відповідні рангові відзнаки. Започатковано бойові нагороди УПА: Бронзовий, Срібний і Золотий хрести Бойової заслуги різних класів [5, с. 11–12]. Важливим документом був проект Дисциплінарного статуту УПА, який регламентував зверхність посадових осіб, їх дисциплінарні права, а також карність і засоби заохочення. Служба в УПА оголошувалася почесним обов’язком кожного

українця. Наголошувалося, що військова дисципліна ґрунтується на свідомості, бо кожен повстанець повинен “постійно дбати про зміцнення і розбудову Української збройної сили” [7, оп. 1, спр. 5. арк. 2]. На підставі Бойового статуту Червоної армії 1943 р. уклали “Бойовий правильник піхоти”, затверджений Р. Шухевичем 6 листопада 1944 р. Цікаво відзначити, що під час опрацювання вищевказаних документів були використані радянські статuti, яким повстанці віддавали перевагу перед німецькими.

Чільне місце займала Служба безпеки, що визначалося характером бойових, партизансько-диверсійних дій армії та оунівського підпілля. Завданням СБ була розвідка противника, а також контррозвідка – боротьба з агентурою НКДБ–НКВС та контроль за особовим складом ОУН–УПА. Її структури діяли від станиці-села до вищих органів ОУН і командування УПА. Службі надавали великі повноваження і права, зокрема винесення та виконання вироку смерті.

Значну увагу командування УПА надавало політико-виховній роботі серед бійців і командирів. Вона організувалася і діяла відповідно до “Тимчасової інструкції по виховній роботі”, опрацьованій проводом ОУН і командуванням УПА і впровадженій у червні 1944 р. Кожна група та військова округа мала спеціальний відділ, який призначав політінструкторів, забезпечував їх засобами пропаганди. Серед останніх помітне місце займали армійські журнали “До зброї” (1943) і “Повстанець” (1944–1946), які висвітлювали бойові дії УПА, міжнародні події, а також публікували матеріали з питань військового мистецтва, партизанської тактики. Їх редагували відповідно Яків Бусел-Галина (загинув 15 вересня 1945 р.) і Микола Дужий-Вировий (полонений у червні 1945 р.). Як орган Генштабу виходив сатиричний журнал “Український Перець” за редакцією Ярослава Старуха-Синього, талановитого журналіста і автора низки праць з історії визвольного руху (загинув 20 вересня 1947 р. на Закерзонні від рук карателів Служби безпеки Польщі) [3, с. 44, 122].

Деякі військові округи, тактичні відтинки видавали власні газети і журнали. “Говерля” видавала газету “Шлях перемоги” (редактор М.Дяченко-Марко), група “Буг” – “Стрілецькі вісті” (редактор А.Ващук-Ігор), група “Сян” – сатиричний журнал “Лісовик” (П.Василенко-Волош), Станіславський тактичний відділ – журнал “Чорний ліс”, Калуський тактичний відділ – журнал “За волю України”, Дрогобицький – “Гомін волі” та ін. Розповсюджувалися також підпільні видання ОУН і УГВР. Найпопулярнішим з них був журнал “Ідея і Чин” (1942–1946), який редагував Д.Маївський-Дума. За редакцією П.Федуна-Полтави виходив “Осередок інформації і пропаганди”. Проводи ОУН краю налагодили видання власних газет: “За самостійну Україну”, “Інформатор”, “Вісті”, “За Українську державу”, “Молодий революціонер”, які розповсюджувалися на Волині, в Галичині, на Закарпатті [8, с. 70–74].

Розробляючи стратегічний план боротьби проти радянського режиму на 1944 р. Головне командування УПА враховувало концепцію, що один із противників – нацистський режим приречений на поразку, а інший – сталінський істотно послаблений під час неминучого конфлікту із західними блоком країн – Англії, Франції і США. Отже, всі поневолені народи СРСР, і насамперед Україна, як “моральний і політичний двигун” майбутньої революції отримують можливість завоювати свободу і побудувати суверенні держави. Враховуючи це, організовано рейди повстанських частин на схід навесні 1944 р., зокрема в Житомирську, Вінницьку, Кам’янець-Подільську і Київську області. Внаслідок цього постали групи УПА-Південь В. Кука-Леміша та УПА-Схід. Щоправда остання не була організаційно оформлена (не мала єдиного командування).

Втім, деякі німецькі угруповання на чолі з рейхсміністром А.Розенбергом вважали, що варто підтримати український повстанський рух. Насамперед у цьому були зацікавлені військові угруповання. 31 липня 1944 р. командуванням групи “Північна Україна” у доповіді Берліну відзначалося: “УПА має численні сили (німці нараховували щонайменше 100 тис. – авт). Розвиток подій дозволяє найбільшою мірою пропонувати підтримувати УПА з боку Німеччини” [9, с. 161]. 18 серпня командувач цієї групи військ видав інструкцію, у якій наголошував: “Більшість загонів УПА ведуть боротьбу в радянському тилу проти більшовиків”, тому “до українського населення потрібно ставитися коректно... На підрозділи УПА (вираз “банда” вживати не слід)... не потрібно нападати” [9, с. 177]. В іншому документі командуванням однозначно відзначалося, що “УПА

працює виключно для власних, а не німецьких інтересів”. Відтак якісь угоди з її представниками визначаються “лише як тактичні заходи” [9, с. 181].

Серед документів з німецьких архівів 1944–1945 рр. можна віднайти чимало свідчень про діяльність УПА та ставлення військово-політичних угруповань до її боротьби за незалежність України. 1 вересня 1944 р. у донесенні абверу відзначено, що М. Лебедь-Рубан через Іспанію виїхав до Англії. УПА намагається вести переговори з західними державами на таких засадах: визнання самостійної України, створення українського уряду, підтримки УПА зброєю. Від Німеччини – звільнити українських політв’язнів, насамперед керівництво ОУН, що перебувало у Заксенхаузені [9, с. 198].

Проблема забезпечення УПА зброєю і боєприпасами без організованої ззовні допомоги була однією з найскладніших. У деяких дослідженнях стверджується, що вона була вирішена улітку 1944 р. за допомогою німців, які згідно з радянськими джерелами, передали УПА 700 мінометів і гармат, 10 тис. кулеметів, 26 тис. автоматів, 72 тис. гвинтівок, 22 тис. пістолетів та ін. [10, с. 55]. Погоджуючись з тим, що у ті часи деяким повстанським командирам, насамперед групи УПА-Захід, вдалося шляхом переговорів здобути зброю в частинах угорського корпусу на Прикарпатті, потрібно визнати радянські дані фальшивими. Хоча б враховуючи те, що на зламі 1943–1944 рр., коли її чисельність досягала максимуму (60–80 тис.), вона вже тоді була добре озброєна самопостачанням, що визнано майже усіма істориками. Тому твердження А. Кентія, що “важливе значення у цей період (тобто влітку 1944 р. – авт.) все-таки мало надходження озброєння ззовні” [10, с. 56] варто сприймати із застереженнями. До речі, на всіх повстанських фотографіях 1944–1945 рр. вояки зображені із зброєю радянських зразків, тоді як “отриманої від німців” вистачило б на озброєння 130-тисячної армії.

Аналіз якісного стану особового складу УПА свідчить, що її частини і підрозділи комплектувалися здебільшого з добровольців (випадки мобілізації були лише 1943–1944 р. на Волині) різних прошарків суспільства, насамперед селян. За польської окупації перед Другою світовою війною селяни на Волині становили 93 %, у Тернопільському воєводстві – 84,4 %, в Станіславському – 83 %, Львівському – 72,5 % [11, с. 6–7]. Відповідний прошарок селянських хлопців, здебільшого 17–26 років, глибоко релігійних, патріотично налаштованих, безпартійних і становив в основному бойові частини УПА.

Частка селян в УПА становила більше ніж 60 %, робітників – до 20 % та інтелігенції – близько 15 %. Багато було студентів, які становили найкращий військовий контингент [12, с. 47–51]. Старшини від сотника й вище мали досвід військової служби на командних посадах в арміях Польщі, Чехословаччини, СРСР і Німеччини. Оскільки під час розбудови УПА їх не вистачало, створено три старшинські школи з терміном навчання чотири місяці. Найвідомішою була карпатська – “Олені” під командуванням Ф. Польового-Поля, яка мала два випуски в липні і жовтні 1944 р. До речі, в ній служив син першого військового міністра ЗУНР полковника Дмитра Вітовського – Ярослав. У 1946 р. він пораненим потрапив у полон і загинув у львівській тюрмі. Про його арешт М. Слонь особисто доповів М. Хрущову [13, спр. 4984, арк. 46]. Крім того, в групах і деяких військових округах існували підстаршинські школи, зокрема в групах “Сян” і “Буг” до 1946 р.

Отже, український національно-визвольний рух 1944–1950-х років об’єднував чотири основних компоненти: політичну організацію, в особі ОУН, координаційний національний центр – УГВР, збройні формування УПА і його верховне командування – Головну команду та Головний військовий штаб. С. Ткаченко вважає, що “структура українського національного руху в 40–50-х роках ХХ століття має спільні риси з традиційними, або “типовими” моделями партизансько-повстанських рухів, які успішно діяли у 1940–70-х роках (Югославія, Індонезія, Китай, В’єтнам)” [12, с. 28].

Створена українським народом для захисту своїх національних інтересів УПА стала потужною збройною силою, здатною чинити опір німецьким окупантам, військам радянського режиму НКВС–НКДБ і Червоної армії. Вона формувалася і вела бойові дії, як і інші армії партизансько-повстанського типу, водночас мала свою тактику, характерні форми і методи боротьби.

Навесні–влітку 1944 р. через західноукраїнські землі проходив радянсько-німецький фронт. Для УПА це були складні часи: на зміну одного окупанта – нацистського, надходив інший – радянський. Червона армія громила війська вермахту й могла у відкритому бою знищити повстанські частини. Виступити проти неї УПА не могла й з психологічних мотивів: по-перше, у свідомості населення України та світової громадськості Червона армія представлялася як визволителька від нацистів, а по-друге, в її лавах була велика частка українців зі східних областей УРСР. За цих умов у “Тактичній інструкції” від 18 грудня 1943 р. командування УПА дало розпорядження не зав’язувати боїв з частинами Червоної армії, навіть, щоб здобути зброю, чинити опір лише у разі відкритих нападів. Водночас вимагалось посилити агітаційно-пропагандистську роботу серед червоноармійських мас. Була видана спеціальна інструкція “Основні вказівки для пропагандистської роботи членів революційно-визвольної ОУН в лавах Червоної армії” [13, спр. 929, арк. 10].

На початковому етапі протистояння, коли частини УПА компактно дислокувалися на контрольованих територіях і діяли великими силами – щонайменше куренів, які часто об’єднувалися, їх бойова тактика майже не відрізнялася від тактики регулярної армії, а їх командири не ухилялися від боїв з частинами і підрозділами Червоної армії, коли цього вимагала ситуація. Зокрема 13 січня 1944 р. М. Хрущову доповіли, що на території сіл Білошувка і Моквин на Рівненщині стався бій між великим загonom УПА і частиною із 181-ї стрілецької дивізії 13-ї армії, в якому загинули майже 50 червоноармійців [14, оп. 1, спр. 1538, арк. 23]. 6 березня того самого року начальник управління СМЕРШ 1-го Українського фронту генерал Осетров доповідав М. Хрущову, що лише у січні–лютому в тилу фронту відбулося близько 200 збройних зіткнень із повстанськими підрозділами [13, спр. 944, арк. 1–3].

У другій половині 1944 р. на території Галичини істотно активізувала бойові дії група УПА–Захід. Діючи силами щонайменше куреня, її частини нерідко уживали наступальну тактику, зокрема напади на районні центри, паралізуючи діяльність новоствореної радянської адміністрації та зриваючи її перші акції, зокрема мобілізацію до війська. Саме тоді сміливими маневровими діями здійснено напади на Богородчани, Войнилів, Лисець, Тлумач, Солотвино, Більшівці, Тисменицю. У серпні 1944 р. курені групи “Лисоня” під командуванням майора В.Якубовського-Бондаренка здійснили успішні операції – напади на Букачівці (10.08), Копичинці (28.08), Єзупіль (30.08), де розгромили відділи НКВС і НКДБ та звільнили арештованих. У вересні курені групи “Буг” В.Левковича-Вороного захопили Ново-Яричівський райвідділ НКВС і визволили полонених повстанців. Курінь М.Гуштака-Євгена 7 жовтня атакував м.Сколе [15, с. 589]. Варто зауважити, що на цей час група УПА–Захід нараховувала щонайменше 15 тис. вояків (за німецькими даними 40 тис.). Зокрема, згадувана група “Буг” мала п’ять куренів, кожний з яких нараховував від 1500 до 2000 бійців і діяла в північно-західній частині Львівської області [10, с. 96].

Одиним із найвідоміших боїв значних сил УПА з частинами Червоної армії була сутичка 24–25 квітня 1944 р. у районі с. Гурби Мізоцького району на Рівненщині. Тоді, після смертельного поранення командувача 2-го Українського фронту генерала М. Ватутіна, який потрапив у засідку сотні “Зеленого”, війська НКВС і Червоної армії (близько 30 тис. вояків) безуспішно вели бойові дії проти 5-тисячної повстанської групи з УПА–Південь В. Кука-Леміша, а саме – шести куренів під загальним командуванням майора М.Свистуна-Ясеня (4000 бійців).

Згодом, розлючені невдачею, карателі накидалися на мешканців сіл чи окремі курені, як це, наприклад, було 18–19 серпня 1944 р. в районі с. Пирятин на Жовківщині. На курінь “Галайда” під командуванням Дмитра Пилипа-Ема напали бійці частини енкаведистів. Після важкого бою командири вивів сотні з оточення на Боброїди. Карателі дотла спалили село, а близько 50 мешканців розстріляли; енкаведисти майже повністю спалили с. Синьковичі, а всіх чоловіків розстріляли [16, с. 119].

У міру нарощування внутрішніх військ НКВС і НКДБ та збільшення кількості чекістсько-військових операцій частини Червоної армії, насамперед структур СМЕРШ 1-го і 4-го Українських фронтів та радянських партизан, повстанці зазнавали відчутних втрат. Але ініціатива була в руках повстанських формувань, а дії на цьому етапі (1944 р. – авт.) можна вважати цілком успішними. У

протистоянні з переважаючими карально-репресивними силами радянського режиму проявилися головні позитивні риси українських вояків: ідейність і віра в перемогу, високі морально-психологічні якості: відвага, жертівність, загартованість, військова винахідливість, здатність витримувати фізичне й психологічне навантаження. Водночас виявилися і слабкості УПА: по-перше, вона поступалася противнику чисельністю, недостатнім вишколом вояків, браком підготовлених командирів, надмірною залежністю від підтримки населення, а різноманітність озброєння ускладнювало її забезпечення боєприпасами. І все ж ці недоліки компенсувалися позитивними якостями УПА, а “ініціатива дій зазвичай належала повстанцям, а не їх противнику” [12, с. 113].

Після повного зайняття українських земель Червоною армією радянська влада скерувала на боротьбу з УПА майже всі війська НКВС і НКДБ УРСР, а також перекинула з Росії 19 та 21-шу стрілецькі бригади НКВС (до 5,3 тис. вояків), стрілецький полк з Москви (2,4 тис.), п'ять бронепоездів та ін. Ці частини були укомплектовані особовим складом, який брав участь у репресивних акціях виселення народів Північного Кавказу до Сибіру. Крім частин НКВС–НКДБ у чекістсько-військових операціях брали участь частини Червоної армії, прикордонники, винищувальні батальйони тощо. Величезною перевагою репресивних сил була можливість перекидати війська в райони бойових дій і зосереджувати під єдиним командуванням великі угруповання в 20–30 тис. вояків, оскільки у їх розпорядженні були залізничні шляхи, автомобільний транспорт, якими УПА користуватися не могла. Виконуючи завдання Сталіна ліквідувати український національно-визвольний рух до кінця війни, операції проти повстанців вели безперервно, внаслідок цього перестала існувати група УПА-Південь, а УПА-Захід і УПА-Північ зазнали відчутних втрат. За радянськими офіційними даними втрати повстанців групи УПА-Північ від лютого 1944 до лютого 1945 р. становили 33 тис. вбитими і полоненими; внаслідок 6495 операцій НКВС у 1944 р. УПА втратила вбитими 57405 і полоненими 50387 осіб [17, с. 584–585]. До того ж, радянські органи розгортали мобілізацію до Червоної армії. (Лише у Дрогобицькій області на 9 вересня 1944 р. було призвано 34 тис. осіб) [13, спр. 926, арк. 72].

За цих умов, наприкінці жовтня – початку листопада 1944 р. Р.Шухевич скликав нараду проводу ОУН за участю Д. Маївського-Зруба, Д. Грицяя-Перебийноса, Я. Бусела-Галини, В. Кука-Леміша і Д. Клячківського-Савура. На ній обговорювалися перспективи подальшої боротьби з радянським режимом, вираховуючи оптимістичну концепцію щодо зіткнення СРСР із західними країнами та революційних процесів і національно-визвольних рухів його народів. Прийняті рішення прийнято в основу інструкції “До країв” від 15 листопада того року. Провід ОУН зобов'язував командування і штаби формувань УПА перейти від регулярно-військових до партизансько-диверсійних форм боротьби, у зв'язку з чим реорганізувати повстанські частини з метою зменшення чисельності їх особового складу й посилення мобільності. Для втілення цих рішень видано низку наказів по армії, групах, округах. Зокрема, командувач групи УПА-Захід В.Сидор-Шелест проголосив чистку підрозділів шляхом демобілізації, перехід до бойових дій сотнями і навіть чотами, підвищення мобільності відділів і регулярність здійснення рейдів, нешвидку зміну місця дислокації. Вимагалось також вести активну пропагандистську роботу серед населення, посилити дисципліну вояків [18, оп. 1, спр. 70, арк. 10].

Вже в листопаді–грудні 1944 р. були відчутні результати. Діючи невеликими маневровими загонами здебільшого у складі сотні, повстанці завдавали дошкульних ударів режиму вдалими нападами на райцентри та інші об'єкти. 12 грудня Л.Берія доповідав Сталіну, що його відомство 1944 р. втратило вбитими 2864 працівників та вояків частин НКВС. Він наводив факти нападів у листопаді на райцентри Магерів (15.11), Тлумач (18.11), Солотвино (24.11) та декілька гарнізонів сіл (15.11) [13, спр. 926, арк. 175–179]. Вже до кінця 1944 р. в УПА було здійснено реорганізацію.

Після закінчення радянсько-німецької війни УПА опинилася у важкій ситуації. Не виправдалися надії на сприятливе міжнародне становище, що пов'язувалося з зіткненням СРСР із країнами Заходу, радянський режим заповонив західноукраїнські землі військами Червоної армії, що дало змогу йому активізувати боротьбу з визвольним рухом, а мобілізація і депортація населення вдалили по людських ресурсах армії, крім усього режим посилив морально-психологічний тиск шляхом оголошення амністії та різних обіцянок, наприклад, ненав'язування колгоспів тощо.

У другій половині травня 1945 р. під проводом Р.Шухевича відбулася нарада вищого командного складу УПА, на якій було проаналізовано ситуацію, розроблено плани подальшої боротьби новими формами і методами. Головні завдання окреслювалися в наказі-зверненні командувача УПА до особового складу з нагоди закінчення війни. Він насамперед відзначив, що “великий вклад у перемогу над Німеччиною внесли й Ви, Українські Повстанці... У боротьбі з Німеччиною наша Українська Повстанська Армія зорганізувалася і пройшла першу бойову школу. Та з розвалом Німеччини вернувся і розгосподарювався в Україні ще гірший окупант – Росія”. Р. Шухевич підкреслив: “У боротьбі проти нього Ви сьогодні не самі, серби і хорвати, патріоти Словаччини й Румунії, Польщі ведуть партизанську війну зі ставлениками Сталіна” [19, с. 133–135].

Тоді ж у травні 1945 р. проголошено “Декларацію проводу ОУН” – змістовний аналітичний документ, про що свідчать його розділи: “Наші ідейно-політичні основи”, “Підсумки II світової війни”, “Імперіалістичне обличчя СРСР”, “Англо-совєтські суперечності”, “Становище на Україні”, “Що далі?” та ін. Провід ОУН заявляв, що головним завданням боротьби, яку потрібно продовжувати з неменшим завзяттям, є досягнення незалежності України. Війна не вирішила, а навпаки створила, низку проблем у зв’язку з наміром СРСР: “більшевізувати всю Європу”. Отже, резюмує провід ОУН, “нам треба й ми мусимо вести дальше збройну революційну боротьбу”, водночас удосконалюючи її форми і методи [20, с. 121–142].

Уже в червні 1945 р. відділи УПА здійснили низку вдалих нападів на райцентри Галич, Яворів, Солотвино, Делятин, Радехів, Грималів, а також Жаб’є, Яблонів, Ланчин, Яремче, Гошу, Березне, Людвиполь, Корець та інші [21, с. 61]. Ці акції здійснювалися силами не більше сотні. Командуванню УПА вдалося істотно активізувати дії формувань, особливо восени, коли внаслідок скорочення Червоної армії й демобілізації значна частина військ відійшла із регіону. Лише у вересні-листопаді вони здійснили 146 помітних акцій, зокрема напад на Коломию, Отинію, Тисменицю.

У 1945 р. підрозділи УПА здійснили рейди не лише по території краю, але й за його межі. Власне, ще наприкінці 1944 р. курінь П.Олійника-Енея здійснив рейд на східні терени, який тривав до квітня 1945 р. Улітку того року відбулися рейди на територію Житомирської, Вінницької, Кам’янець-Подільської областей, а також у Польщу, Словаччину, Румунію. Зокрема, загін “Крути” за 70 діб пройшов рейдом 900 км і дістався до Чорнобиля. За цей час він мав 11 збройних сутичок, але головним його завданням була пропаганда визвольного руху [21, с. 105–106].

Проте безпрецедентні за масштабами і залученими збройними силами чекістсько-військові операції радянських органів вже в першій половині 1946 р. спричинили докорінну зміну тактики визвольної боротьби. “Становий хребет повстанського руху було зламано, – вважав Ю.Киричук, характеризуючи ситуацію. – Тепер ініціатива повільно, але неухильно почала переходити до радянської влади” [16, с. 199].

Отже, військовий спротив УПА та збройного підпілля ОУН тоталітарному режиму в 1944–1945 рр. став періодом найбільшого піднесення визвольної повстанської боротьби. Маючи стійку структуру і чітко визначені завдання, УПА активно протистояла утвердженню радянської влади в регіоні. Бойова діяльність УПА відзначалася високим ступенем військового мистецтва, а її бійці і командири в боях виявляли патріотизм, жертвність, велике завзяття, що було наслідком добре організованої і поставленої політико-виховної роботи та вишколу. Поряд із збройною боротьбою зростав і політичний спротив радянському режиму, головними позитивними якостями якого в цей час стали: ефективний вплив на бійців УПА та місцеве населення; певний вплив на особовий склад Червоної армії, винищувальних батальйонів та військовиків національних меншин.

1. *Шлях перемоги. – 1990. – 18 березня.* 2. *Борець Ю. Шляхами лицарів ідеї і чину. – Львів, 1996.* 3. *Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–49: Довідник. – Нью-Йорк, 1994.* 4. *Яким С.С. Західні землі України в Другій світовій війні: військово-історичний аспект (1939–1944 рр.): Автореф. ...канд. іст. наук. – Львів, 2002.* 5. *Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів, 1998.* 6. *Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944: Документи і матеріали. – Київ; Торонто, 1999.* 7. *Центр. держ. арх. вищих органів влади та*

управління України (далі ЦДАВО України), ф. 3838. З'єднання Північних груп "УПА-Північ". 8. Стасюк О. Підпільні видання ОУН-УПА (40–50 рр.) // Українська періодика. Історія і сучасність. – Львів; Житомир, 1994. 9. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Т. 4. – Львів, 1998. 10. Кентій А.В. Українська Повстанська Армія в 1944–1945 рр. – К., 1999. 11. Івасюта М. Нарис історії колективізації на Тернопільщині. – К., 1958. 12. Ткаченко С. Повстанческая армия: тактика борьбы. – Минск; Москва, 2000. 13. Центр. держ. арх. громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1. Центральний комітет Компартії України. 14. ЦДАГО України, ф. 62. Український штаб партизанського руху. 15. Шанковський Лев. Українська Повстанча Армія // Історія українського війська. 1917–1995. – Львів, 1996. 16. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття. – Львів, 2000. 17. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Кн. 2. Документи. – К., 1994. 18. ЦДАВО України, ф. 3836. З'єднання Західних груп УПА "УПА-Захід", 1942–1945. 19. Українська Повстанська Армія: Збірка документів за 1942–1950 рр. – Ч. I. – Б/м, 1957. 20. ОУН в світлі Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1953 р. – Б/м, 1955. 21. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952: Документи і матеріали. – Мюнхен, 1953.

УДК 374.7:811.161.2]:355.34

Г.М. Стародубець

Інститут економіки і підприємництва (м. Тернопіль)

УКРАЇНСЬКЕ ПОВСТАНСЬКЕ ЗАПЛЛЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1943 – ПОЧАТОК 1946 рр.)

© Стародубець Г.М., 2006

Розглянуто боротьбу Української повстанської армії проти нацистських та більшовицьких окупантів на території України в 1943–1946 рр.

The article describes struggle of the Ukrainian Insurgent Army against Nazi and Bol'shevik invaders on the Ukrainian territory in 1943–1946.

Друга світова війна належить до подій, що залишили глибокий слід в історії людської цивілізації та мали глобальний за масштабами вплив на історичні долі багатьох народів. Значною мірою це стосується і народу України. За радянських часів наукові дослідження в межах цього історичного періоду часу здійснювалися під пильним ідеологічним наглядом КПРС, що апріорі унеможливило будь-яку ідентифікацію суб'єктів історичного процесу на рівні окремих націй чи етносів. Після проголошення державної незалежності в Україні спостерігається поступова інституалізація нового, україноцентричного погляду на історію України, а увага науковців закономірно зосереджується на ключових моментах вітчизняної історії. Одним із таких є діяльність УПА та ОУН у роки Другої світової війни.

Сучасна історіографія вийшла на якісно новий рівень осмислення проблеми українського національно-визвольного руху. На фоні збереження загальної цілісності цього явища відбувається глибинне дослідження його окремих складових. Паралельно з вивченням окремих аспектів українського національно-визвольного руху Опору у суто науковій площині, існує інша – політична, в межах якої її обговорення спричиняє неабияке суспільне збурення. Історично сформована політико-ідеологічна неоднорідність нашого суспільства, наявність, нехай і дещо штучного, але фактично існуючого поділу його на дві соціокультурні спільноти (беззаперечним підтвердженням чого слугують події "Помаранчевої" революції 2004 року), виступає вкрай несприятливим ґрунтом для політичного примирення представників колишніх ворогуючих сторін – солдатів радянської армії та